

Ключевые слова: подросток, стресс, стрессоустойчивость, саморегуляция психологической самозащита, копинг, личность, адаптация, психотерапия, гештальттерапия, стратегия поведения.

Курпенко Т.

Stress and problems of its formation in adolescents

The paper addresses the problem of forming stress in adolescence. Analyzes the principles and forms of individual psychological care. Disclosed factor of psychological self-defense adolescents, including determinants: a system of personal relationships of the child, the social context. Presented by leading areas of research of stress and stress. Describes the tasks and stages of psycho-stress program for the formation of personality. Source 7.

Key words: teen, stress, stress, psychological self-defense self-regulation, coping, personality, adjustment, psychotherapy, Gestalt, strategy behavior.

Кирпенко Тетяна Михайлівна – старший лаборант лабораторії історії психології ім. В. А. Роменця Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ.

УДК 159.923: 371.398

Кравченко К. В.

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОЇ СІМ'Ї ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ УЯВЛЕНЬ ДИТИНИ

У статті представлено погляди науковців щодо дослідження образу сім'ї. Здійснено аналіз загальних характеристик образу сім'ї – батьківської та майбутньої. Джерел – 12.

Ключові слова: сім'я, дитина, уявлення, образ сім'ї.

Постановка проблеми. Поява нових ціннісних орієнтацій у суспільстві зумовили пошук нових моделей образу життя, альтернативних моделей спільного життя і нових моделей і образів сім'ї [2; 10 та ін.]. Автори зазначали, що образи батьків впливають на вступ до шлюбу, розподіл сімейних обов'язків, сприйняття себе та інших, на формування рис особистості та її смислових орієнтирів. З перших років життя дитини джерелом соціального наслідування стає батьківська сім'я. Наслідування образу стосунків власних батьків спочатку відбувається на підсвідомому рівні через механізми ідентифікації та наслідування. Запам'ятовуються образи батьків, прабатьків, братів, сестер, неусвідомлювано засвоюються норми соціальної поведінки і родинних відносин, обов'язкові у процесі взаємодії зі значущими дорослими, наслідування їх діям, словам, почуттям, ототожнення себе з близькими людьми тощо. Отже, сім'я для дитини є першим провідником соціального впливу, який вводить її в усе різноманіття рольової поведінки, домашнього побуту, викликаючи різні почуття, дії, способи поведінки, впливаючи на формування звичок, рис характеру, психічних властивостей. Цим багажем дитина користується в поточний момент, засвоєне у дитинстві визначає її якості майбутнього сім'янина [4; 6 та ін.]. Тому можна говорити про взаємозалежність „якості” сім'ї (її складу, ціннісних орієнтацій, етичних засад, укладу, характеру дитячо-батьківських відносин, психологічного клімату, міжпоколінних зв'язків тощо) та її можливостей у вирішенні задач виховання дитини як майбутнього сім'янина. У зв'язку із посиленням духовної кризи, втратою моральних орієнтирів, руйнацією культурних традицій, переорієнтацією цінностей з духовних на матеріальні, і, як результат, дезорієнтація полової ідентичності дітей, формування в них позаподружніх та антибатьківських установок, загальної деморалізації, спотвореного образу сім'ї особливої значимості набуває виявлення специфіки образу майбутньої сім'ї через призму уявлень дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових доробках М. Б. Богатирьової, М. Боуена, М. М. Бурдукало, О. Х. Валесвої, А. Я. Варги, Н. І. Демідової, Е. Г. Ейдемільера, Ю. Б. Євдокимової, Т. В. Кузнецової, О. Г. Куліш, М. А. Мацук, Т. М. Мішиної, Н. В. Панкової, Л. Г. Попової, Т. Н. Пухової, С. А. Терьохіної, В. В. Юстицькіса та ін. висвітлено різноманітні аспекти образу сім'ї: зміст образу сім'ї через виділення його системних характеристик – структурних, динамічних та історичних особливостей сім'ї (І. Ю. Хамітова, А. Б. Холмогорова); сприйняття сімейної ситуації та певних способів реагування на неї (Е. Г. Ейдемільер, Т. М. Мішина, В. В. Юстицькіс та ін.); роль дитячих вражень у формуванні установок про власну сім'ю (А. С. Красовський, Т. В. Кузнецова, Е. Б. Моденова, А. Ю. Тавіт та ін.); проблеми замісної сімейної

турботи: умови, що ускладнюють процес сімейного життєстрою дітей, які залишилися без опіки батьків (О. А. Кожевникова, А. М. Прихожан, Г. А. Сатаєва, Н. Н. Толстих та ін.), умови, що позитивно впливають на процес сімейного життєстрою дітей, які залишилися без опіки батьків (О. В. Заводілкина, Н. П. Іванова, В. Н. Ослон, Г. В. Сім'я, А. С. Співаковська, В. Шмідт та ін.)

Мета статті – розкрити роль образу сім'ї у формуванні майбутнього сім'янина.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Образ сім'ї – це ті уявлення про себе, самооцінку, дитячо-батьківські стосунки, батьківську позицію і поведінку у сім'ї, життєві цінності, відношення до людей, які складаються за образами батьків, і допомагають формувати у дитини ідеальні уявлення про сім'ю і власні очікування та відтворювати їх в майбутньому. „Образ сім'ї” – це своєрідна сімейна самосвідомість, важливою функцією якої є регуляція поведінки сім'ї та осевого узгодження позицій окремих її членів [8].

Сім'я, як багатогранна система, в якій існує взаємопроникнення світу дорослих у світ дітей, об'єктивно може сприяти формуванню у дітей „образу сім'ї”. Тому варто зупинитися і на розгляді актуального „образу сім'ї” в очах дитини, і на актуальному та ретроспективному „образах сім'ї” у батьків. Актуальний „образ сім'ї” – це образ, який вже сформований і відноситься до теперішнього часу. Ретроспективний „образ сім'ї” – це образ, який існував у минулому, тобто образ пам'яті, образ прабатьківської сім'ї.

Образи відображають минулий досвід і формують майбутнє. Виникнення і розпад сім'ї залежать від міфологічних установок членів сім'ї [Е. Берн, Л. Зонді, Н. Пезешкіан та ін.]. Сімейні стосунки варто розглядати через призму сприйняття оточуючого світу членами сім'ї, оскільки їх поведінка, особистісні характеристики визначаються не тільки реальними умовами сімейного життя, а й сприйняттям та інтерпретацією цих умов. Образ сім'ї досліджується в межах трьох позицій:

1) як поєднання двох понять „сім'я” та „образ”. Тобто „образ сім'ї” – це суб'єктивна картина сім'ї, яка включає самого суб'єкта та інших членів сім'ї, уявлення про шлюб і родинні зв'язки – відносини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами та іншими родичами, які живуть разом і ведуть спільне господарство;

2) як компонент „образу світу”. За цією позицією „образ сім'ї” визначається як суб'єктивне емоційно-когнітивне утворення, система очікувань відносно розвитку подій у сім'ї, що впливають на поведінку у даному соціальному утворенні;

3) як синонім „сімейних концепцій”, „родового несвідомого”, „сценарія”, „образу Ми”, сімейного міфу. Людина в своєму житті виявляє тенденцію реалізувати домагання своїх предків-батьків, дідів, прадідів. Але це не означає, що доля людини жорстко запрограмована і потрібно лише слідувати одним інстинктивним спонуканням. Людина може подолати нав'язані тенденції, спертися на власні внутрішні резерви і побудувати свою долю усвідомлено [Л. Зонді].

Близькі ідеї про роль „батьківського програмування” у долі людини розвиває Е. Берн. Він використовує поняття „сценарій”. Сценарій – це життєвий план, який поступово розгортається і формується в ранньому дитинстві в основному під впливом батьків. Цей психічний імпульс штовхає людину вперед, назустріч своїй долі, і дуже часто незалежно від її опору або вільного вибору.

Н. Пезешкіан використовує поняття „сімейні концепції”. Від покоління до покоління передаються стратегії переробки конфліктів, формування структури світогляду і структури відносин, які переходять від батьків до дітей. Концепції беруть початок у критичних переживаннях одного з членів сім'ї, в релігійних і філософських ідеях, вкорінюються, засвоюються дітьми і знову передаються наступному поколінню.

Сімейний міф – це об'єднуюча всіх членів сім'ї ідея, образ, знання, історія або ідеологія. Міф визначає поведінку членів сім'ї, диктує норми зовнішньої і внутрішньої, взаємодії, особливо при переживанні сім'єю кризових ситуацій, при зміні складу, меж та умов існування сім'ї. Сімейний міф виявляється через патерн функціонування. Такі ритуали утворюють сукупність, деяку цілісність, гештальт відносин, несвідомо структуровані і втягують всіх членів сім'ї.

За А. Андреевою основною умовою існування загального міфологічного простору є наявність співпадаючих уявлень про подружні ролі і установки. Ці уявлення завжди реалізовані, ідеалізовані приписи узгоджені з власним досвідом подружжя. Незбіжні установки подружньої пари породжують проблеми міжособистісного спілкування подружжя, провокують виникнення відповідних механізмів поведінки. При загальній психологічній близькості пари розбіжність в уявленнях про суть, сенс сім'ї можуть привести до ослаблення сімейних зв'язків.

На думку О. Рижкової [9], „образ сім'ї” – це суб'єктивна модель сім'ї як малої (первинної) групи, яка характеризується певними зв'язками, відносинами її членів, що проявляються в кругових патернах взаємодії, у розподілі ролей і функцій. У функціональному плані „образ сім'ї” виступає як система соціальних установок.

Когнітивна складова „образу сім'ї” відрізняється тим, що інформація в ній перебуває на рівні переконань. Перш за все, це переконання в пріоритетності певних цілей, типів і форм поведінки, а також впевненість у пріоритетності певних об'єктів в деякій ієрархії.

Емоційна складова реалізується в емоційному забарвленні і оціночному відношенні спостережуваного явища. Переживання і почуття людини, показуючи значимість тієї чи іншої цінності, виступають своєрідним маркером визначення пріоритетів.

Поведінкова складова може бути раціональною або ірраціональною. Головне в ній – спрямованість: на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значимої мети, на захист тієї чи іншої суб'єктивної цінності тощо.

Орієнтирами у виборі моделі сімейних відносин при плануванні і створенні власної сім'ї (підлітки, старшокласники, студенти) виступають сприйнята у дитинстві модель батьківської сім'ї, твори мистецтва, засоби масової інформації. Втім, на різних етапах розвитку людини сприймання нею своєї сім'ї та оцінка своїх взаємин у ній відбувається по-різному. Так, на ранніх етапах дитячого розвитку образ формується за механізмами синкретичного мислення і сприйняття, надалі збагачуючись механізмами аналізу і синтезу. Існує психологічний механізм неусвідомленої тенденції повторювати модель відносин своїх батьків у власній родині. Збагачуючи наші уявлення про сім'ю, ми збільшуємо кількість сценаріїв, і використовуємо творчий підхід до вирішення питання про гармонійну взаємодію.

Вивчаючи „образ сім'ї” у дітей дошкільного віку О. Рижкова [9] з'ясувала наступне. Для сімей з незбалансованим типом сімейної системи і наявністю негативних описів в „образі сім'ї” характерний нерівномірний розподіл сімейних обов'язків, неадекватний вибір ролей для дитини та неблагополучний „образ сім'ї” у дитини-дошкільника. Дослідниця виявила взаємозв'язки між актуальним „образом сім'ї” у дитини-дошкільника і „образами сім'ї” (актуальним і ретроспективним) у батьків: між негативним ставленням матері до свого власного батька і аналогічним ставленням дитини до батьків чоловічої статі; між актуальним образом себе, як члена сім'ї, у чоловіків і почуттям неповноцінності в сімейній ситуації у хлопчиків. Існує певна емоційна дистанція у взаєминах між батьком і дитиною, при цьому мати вказує кількість ролей дитини більше, ніж бачить їх батько. У батьківських сім'ях у подружжя образ матері так само характеризується більшою емоційною теплотою, ніж образ батька. Ретроспективний „образ матері” у батьків впливає на даний актуальний образ у дитини. Матір як активна людина, значимий член сім'ї, задовольняє потреби в ласці, любові і визнанні. Позитивний „образ себе” у жінки впливає позитивно і на „образ батька” у дитини.

Отже, на окремий компонент „образу сім'ї” у дитини дуже впливає ретроспективний „образ сім'ї” у батьків, а в іншому випадку – їх актуальний „образ сім'ї”. На формування образу сім'ї у дитини-дошкільника впливає стать. Дівчатка охочіше відповідають на запитання бесіди, краще орієнтуються в сімейних відносинах та сприймають сімейну ситуацію як сприятливу, ніж хлопчики. На відміну від дівчаток, хлопчики частіше бачать сім'ю як конфліктну і ворожу, відчувають неповноцінність в сімейній ситуації, мають розпливчастий „образ батьківської любові”.

Відмінності між батьками й матерями дошкільнят стосуються як ретроспективного, так і актуального „образів сім'ї”: чоловіки частіше за жінок характеризують свою реальну сім'ю як роз'єднану систему; образ чоловіка у жінок більш позитивний, ніж образ дружини у чоловіків; більшість чоловіків розглядає батька як мляву, невпевнену, пасивну людину; у жінок частіше, ніж у чоловіків, виражений позитивний образ своєї дитини, розбіжності в „образах сім'ї” між батьками й матерями дошкільнят впливають на різне сприйняття прийняття та реалізацію сімейних ролей. Для дітей дошкільного віку найбільш значущою є фігура матері.

„Образ батьківської сім'ї” та „образ реальної родини” (актуальний і ретроспективний „образи сім'ї”) характеризується однаковою сімейною структурою. Люди переносять свій минулий досвід, своє сприйняття минулого в справжню сім'ю. Отже, для таких людей характерна і побудова взаємин за образом батьківської сім'ї.

Кожне нове покоління отримує у спадок від своєї сім'ї тягар сімейних історій у вигляді розмаїття стереотипних поведінкових моделей поведінки і незавершених емоційних взаємин, які продовжують своє життя у лабіринтах „сімейного несвідомого” і детермінують поведінку людини, мотиваційні тенденції, вибори та способи реагування в самих різних ситуаціях.

М. Боуен, створюючи свою Теорію Сімейних Систем (ТСС), уявляв сім'ю як цілісну систему і прагнув побачити і відобразити ті системні процеси, які можуть керувати емоційною поведінкою особистості [11].

Сімейні сценарії мають культурно-історичне коріння, спираються на різні традиції, як окремого народу, так і на загальнолюдські [Н. Абрахам, М. Терек, І. Бузормені-Надь, А. Шутценбергер, Л. Сонді, Е. Берн та ін.]. Втім, сьогодні доволі розповсюдженими є такі сценарії, як „Сильна жінка – Слабкий чоловік”. Пояснення важливих елементів життєвих сценаріїв є ефективним шляхом подолання багатьох перепон у міжособистісних і партнерських взаєминах.

За традиційними стереотипами чоловічої і жіночої поведінки, які проявляються у статево-рольовому програмуванні, у чоловіків повинні бути сформованими такі риси характеру, як сила, раціональність, стримання емоційних переживань (крім прояву агресії). Подібні стереотипи вимагають від жінки прояву ніжності, слабкості, м'якості, турботливості, поступливості, відкритого прояву тонких душевних переживань, неприйнятною є демонстрація високого інтелекту, агресії.

Пропри все розмаїття підходів у дослідженні образу сім'ї, існують загальні характеристики сім'ї, які найбільш важливі та значимі для дитини певного психологічного віку (О. Г. Куліш). Так, образ сім'ї у дітей дошкільного віку – це симбіоз уявлень про нормативну (ідеальну) сім'ю, який виникає із власного досвіду, знань і відчуттів про свою конкретну сім'ю. Особливість образу сім'ї у дошкільнят полягає у тому, що вони вважають сім'єю тих людей, які виконують певну діяльність і не пов'язані жодними стосунками, а поєднані лише спільним простором (кімнатою або хатою) і зовнішніми проявами. У дошкільників відсутній образ поганої сім'ї. Причинами сімейних неприємностей вони вважають зовні перепони, що заважають звичному, традиційному виконанню членами сім'ї певної діяльності. Для них відкривається те, що людина може бути носієм ролі, і вони намагаються побути у різних образах. Саме тому конфлікти у сім'ї, коаліції та відсутність зв'язків між членами сім'ї не сприймаються ними як проблеми і не зумовлюють появу психологічних травм. Для дітей старшого дошкільного віку більш гострою є проблема, коли дитина не баче зв'язків між членами сім'ї.

Образ сім'ї у молодшому шкільному віці якісно змінюється. Він може бути ідеальним (нормативним) або образом власної сім'ї. Для молодшого школяра своя власна сім'я і стосунки в ній – це одна сім'я, а сім'я нормативна (ідеальна) – це інша сім'я. Ці образи мало пов'язані один із одним. Власна сім'я молодшими школярами сприймається як один із варіантів ідеальної сім'ї, незважаючи на те, що в ній реально можуть бути проблеми (неповна сім'я, тато приходить рідше тощо). У цьому періоді розвитку, як і в дошкільному віці, відсутній чіткий образ сім'ї. Це пов'язано з вираженою спрямованістю дітей цього віку на соціальні норми. Реалізуючи образ сім'ї, молодші школяри звертають увагу на взаємодію між членами сім'ї (зображуючи діяльність, вони демонструють діалоги, проблемні ситуації та їх вирішення тощо).

У підлітків образ сім'ї дещо іншого характеру: образ власної сім'ї та образ ідеальної сім'ї можуть співпадати; ідеальний образ сім'ї сформований і став їх власним критерієм оцінки власної сім'ї. Підлітки не лише бачать, а й можуть реалізувати у своїх оповідях та іграх зміни, які можуть відбутися, як у сім'ї, так і з окремими її членами. Негаразди у підлітків носять більш конкретний характер, бо знайомі з власного досвіду. Зміст сім'ї конкретизують через поняття чоловік та дружина, а причини поганих сімейних днів пояснюють через стосунки між ними.

Ми погоджуємося з думкою про те, що уявлення про майбутнє сімейне життя стихійно формується у самій сім'ї – або як прагнення до повторення, або як бажання все змінити (А. М. Прихожан). Подібних міркувань дотримується й Р. Кайл. Автор наголошував, що суб'єктивні образи впливають на особливості спілкування дітей з протилежною статтю, формування образу майбутнього подружжя, поглядів на подальше сімейне життя і психологічну готовність до батьківства та материнства. Тобто в основі формування уявлення знаходяться два основних механізми – трансляція (переніс актуальної сімейної ситуації на свої уявлення) та компенсація (внесення відсутніх аспектів в уявлення про сімейне життя з метою побудови більш удачної сім'ї).

Однак при сучасному темпі життя „природний” механізм таких знань недостатній. Несформовані у дитинстві уявлення про власні обов'язки по відношенню до інших членів сім'ї заважають вибудовувати взаємини подружжя, позначаються на ставленні батьків до дітей, стилі вихованні тощо (В. Э. Чудновский). Тому досить актуальним є вивчення психологічних особливостей образу майбутньої сім'ї залежно від моделі ставлення батьків до дитини у сучасних сім'ях.

Висновки. Образ сім'ї представляє собою єдність уявлень і відношень, значень і смислів, визначається специфікою об'єктивно існуючої життєвої ситуації та відношенням до неї дитини.

Особливості образу батьківської сім'ї можуть слугувати основою для прогнозування образу власної майбутньої сім'ї у дитини. Характеристиками моделі образу батьківської сім'ї є фрагментарність, ригідність, реалістичність, уявлення про диференційовані зв'язки і чіткі межі, визнання ієрархії в сімейних взаєминах і макродинаміки. Вона зумовлена особистим досвідом життя дитини в сім'ї і її можна визначити як практичну. Модель образу майбутньої власної сім'ї містить такі характеристики, як узагальнення, цілісність, нереалістичність, ідеалізованість, уявлення про симбіотичні зв'язки між членами сім'ї, відсутність сімейної ієрархії, неприйняття макродинаміки сімейних відношень, і зумовлена компенсаторними механізмами реагування дітей на існуючу життєву ситуацію. Її можна назвати теоретичною.

Література

1. Алёшина Ю. Е. Цикл развития семьи: Исследования и проблемы /Ю. Е. Алёшина // Вестник МГУ. Психология. Сер. 14. – 2004. – № 2. – С. 60-72.
2. Дымнова Т. И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской / Т. И. Дымнова // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 46-56.
3. Евсеенкова Ю. В., Портнова А. Г. Система отношений в диаде отец-ребёнок как фактор развития личности / Ю. В. Евсеенкова, А. Г. Портнова // Семейная психотерапия и семейная терапия. – 2003. – № 4. – С. 30-48.
4. Карабанова О. А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учеб. пособ. / Ольга Александровна Карабанова. – М.: Гардарики, 2008. – 320 с.
5. Колесова А. О. Представления младших школьников о родительских ролях: Дис... канд. психол. н. /19.00.05 – социальная психология; Алина Олеговна Колесова. – Санкт-Петербург, 2011. – 228 с.
6. Куницына В. Н. Проекция детства во взрослость: стиль семейных отношений в детстве и его влияние на формирование личности ребёнка /В. Н. Куницына // Социально-психологические проблемы общения и взаимодействия людей. – СПб.: Речь, 2006. – С.5-12.
7. Марковская И. М. Мужские семейные роли в картине мира разных поколений / И. М. Марковская // Семейная психология и семейная терапия. – 2003. – № 4. – С.36-39.
8. Мишина Т. М. Семейная психотерапия и динамика образа семьи / Т. М. Мишина // Психогигиена и психопрофилактика. – Л., 1983. – С. 21-26.
9. Рыжкова А. В. «Образ семьи» у детей дошкольного возраста и их родителей: Дис... канд. психол. н. / 19.00.13 - психология развития и акмеология / Алена Викторовна Рыжкова; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб., 2009. – 171 с.
10. Хамитова И. Ю. Теория семейных систем Мюррея Боуэна / И. Ю. Хамитова // Семейная психология и семейная терапия. – 2002. – № 1. – С.3-40.
11. Хоментавскс Г. Т. Семья глазами ребёнка: Дети и психологические проблемы в семье / Г. Т. Хоментавскс. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006. – 192 с.
12. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – СПб.: Питер, 2001. – 652 с.

References

1. Aljoshina Ju. E. Cikel razvitija sem'i: Issledovanija i problemy /Ju. E. Aljoshina // Vestnik MGU. Psihologija. Ser. 14. – 2004. – № 2. – S. 60-72.
2. Dymnova T. I. Zavisimost' harakteristik supruzheskoj sem'i ot roditel'skoj / T. I. Dymnova // Voprosy psihologii. – 1998. – № 2. – S. 46-56.
3. Evseenkova Ju. V., Portnova A. G. Sistema otnoshenij v diade otec-rebjonok kak faktor razvitija lichnosti / Ju. V. Evseenkova, A. G. Portnova // Semejnaja psihoterapija i semejnaja terapija. – 2003. – № 4. – S. 30-48.
4. Karabanova O. A. Psihologija semejnyh otnoshenij i osnovy semejnogo konsul'tirovanija: Ucheb. posob. / Ol'ga Aleksandrovna Karabanova. – M.: Gardariki, 2008. – 320 s.
5. Kolesova A. O. Predstavlenija mladshih shkol'nikov o roditel'skih roljah: Dis... kand. psihol. n. /19.00.05 – social'naja psihologija; Alina Olegovna Kolesova. – Sankt-Peterburg, 2011. – 228 s.
6. Kunicyna V. N. Proekcija detstva vo vzroslost': stil' semejnyh otnoshenij v detstve i ego vlijanie na formirovanie lichnosti rebjonka /V. N. Kunicyna // Social'no-psihologicheskie problemy obshhenija i vzaimodejstvija ljudej. – SPb.: Rech', 2006. – S.5-12.
7. Markovskaja I. M. Muzhskie semejnye roli v kartine mira raznyh pokolenij / I. M. Markovskaja // Semejnaja psihologija i semejnaja terapija. – 2003. – № 4. – S.36-39.

8. Mishina T. M. Semejnaja psihoterapija i dinamika obraza sem'i / T. M. Mishina // Psihigiena i psihoprofilaktika. – L., 1983. – S. 21-26.
9. Ryzhkova A. V. «Obraz sem'i» u detej doskol'nogo vozrasta i ih roditel'ej: Dis... kand. psihol. n. / 19.00.13 - psihologija razvitija i akmeologija / Alena Viktorovna Ryzhkova; Ros. gos. ped. un-t im. A. I. Gercena. – SPb., 2009. – 171 s.
10. Hamitova I. Ju. Teorija semejnyh sistem Mjurreja Boujena / I. Ju. Hamitova // Semejnaja psihologija i semejnaja terapija. – 2002. – № 1. – S.3-40.
11. Homentausks G. T. Sem'ja glazami rebjonka: Deti i psihologicheskie problemy v sem'e / G. T. Homentauskas. – Ekaterinburg: U-Faktorija, 2006. – 192 s.
12. Jejdemiller Je. G. Psihologija i psihoterapija sem'i / Je. G. Jejdemiller, V. Justickis. – SPb.: Piter, 2001. – 652 s.

Кравченко К. В.

Образ будущей семьи через призму воображения ребёнка

В статье представлены взгляды учёных на исследование понятия «образ семьи». Осуществлён анализ общих характеристик образа семьи – родительской и будущей. Источников - 12.

Ключевые слова: ребёнок, образ семьи, воображение, семья.

Kravchenko K.V.

The image of the future of the family through the prism of the imagination of the child

The article presents the views of scientists to study the notion of the "image of the family." Implemented analysis of the general characteristics of the image of the family - parents and future. Sources - 12.

Key words: child, family image, imagination, family.

Кравченко Катерина Василівна – здобувач кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький.

УДК 159.923.33

Лазорко О.В.

**ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА: ЕМПАТІЙНІ РЕЗЕРВИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ**

У статті наведено результати дослідження емпатійних ознак ефективної професійної самореалізації майбутніх фахівців соціономічних професій. Розроблена програма емпіричного дослідження, а також комплекс використаних методів математичної обробки результатів дослідження дає змогу конкретизувати емпатійний зміст професійної самореалізації в межах особистісної безпеки цих фахівців.

Ключові слова: професійна безпека, емпатія, самореалізація, професійна самореалізація, майбутні фахівці соціономічних професій.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження психології самореалізації майбутнього фахівця зумовлена реальними проблемами професійної безпеки особистості, яка на сучасному етапі розвитку суспільства характеризується гострими взаємопов'язаними суперечностями – між вимогами щодо забезпечення безпеки професійного середовища як фактору соціально-політичної і національної безпеки та реальним станом функціонування професійної сфери, що не забезпечує такої безпеки, між досвідом модернізації та інновації у професійній сфері та відсутністю готовності фахівців входження і реалізації себе у цій сфері, між значущістю умов успішного функціонування фахівця та недостатнім вивчення його психологічних ознак та характеристик, які забезпечували б його психологічну безпеку. Вважаємо, що питання розгляду психологічного змісту самореалізації майбутнього фахівця дасть змогу уреальнити актуальні питання професійної безпеки особистості. Особливого змісту набуває емпатійний зміст професійної самореалізації майбутніх фахівців соціономічних професій, адже саме для цієї професійної групи, емпатійні ознаки набувають неабиякої значущості в контексті набуття емоційного комфорту продуктивної самореалізації.

217